

מצוות ואהבת לרעך כמוך בשעת מגפת הקורונה

הראל ויזן

לע"נ סבי צבי בן יהודה ויזן ז"ל
נלב"ע י' כסלו ה'תשפ"א

ראשי פרקים:

פתיחה
סיכון פרטי עבור קיום מצוות ביקור חולים
ההיתר להסתכן עבור קיום המצוות
הגבול להסתכנות עבור קיום המצוות
סיכון כללי עבור קיום מצווה
הדרך להתנהלות בשעת מגפה
חשיבות חיי אדם מנגד לקיום המצוות
סיכום

פתיחה

בשנה האחרונה היינו עדים למציאות מורכבת בעקבות מגפת קורונה. בעקבות המגבלות הנלוות למגפה, אנו נדרשים לעיון מחדש במצוות מסוימות, שכיום אי אפשר לקיים כסדרן. מאמר זה ינתח את קיום מצוות "ואהבת לרעך כמוך"¹ במציאות המורכבת של הקורונה, ע"י עיון במצוות ביקור חולים. הסיבה שנלמד ממצוות ביקור חולים, משום שמצוות ביקור חולים טומנת בתוכה את ההתחבטות הנ"ל - מצד אחד יש לקיים את מצוות ביקור חולים, ומאידך יש סיכון לבקר את החולה (הדבקה במחלה, הפצת המחלה וכו'). האם גם במצב הזה יש צווי לקיים את המצווה?

מלבד ההסתכלות הפרטית - אם אדם רשאי לסכן עצמו עבור קיום מצוות ביקור חולים, נבחן היבט נוסף שיש בדילמה זו - ההיבט הכללי. כידוע הקורונה היא מגפה, ויש לבחון אותה גם כאיום על הציבור, ולא רק כאיום על האדם הפרטי בלבד.

סיכון פרטי עבור קיום מצוות ביקור חולים²

ההיתר להסתכן עבור קיום המצוות:

תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף ל' עמוד ב':

תני רב יוסף 'והודעת להם' זה בית חייהם 'את הדרך' זאת גמילות חסדים 'ילכו' זה ביקור חולים 'בה' זו קבורה וכו'. אמר מר: ילכו זה ביקור חולים. היינו גמילות חסדים! לא נצרכה אלא לבן גילו. דאמר מר, בן גילו נוטל אחד מששים מחוליו. ואפי' הכי מבעי ליה למיזל לגביה.

מגמרא זו עולות מספר נקודות לעיון:

1. ההבנה הראשונית של הגמרא הייתה שמצוות ביקור חולים היא מצווה בפני עצמה, ואיננה נכללת במצוות גמילות חסדים. לכן יש למצוות ביקור חולים לימוד בפסוק בפני עצמה.

¹ ספר ויקרא, יט, יח.

² כל הסיכון הנידון בפרק זה הינו סיכון לפגיעה בבריאותו של מקיים המצווה, ואין הכוונה להסתכנות המביאה לידי מיתה.

2. על הנחה זו מקשה הגמרא, הרי ביקור חולים היינו גמילות חסדים. כלומר מצוות ביקור חולים איננה מצווה בפני עצמה אלא היא תולדה של מצוות גמילות חסדים.

3. תשובת הגמרא לשאלה הנ"ל, היא שאכן מצוות ביקור חולים היא תולדה של מצוות גמילות חסדים. והלימוד מהפסוק לגבי מצוות ביקור חולים לא מהווה מקור למצוות ביקור חולים, אלא בא ללמד אותנו שבן גילו גם מצווה במצווה.

מדוע יש לחייב בן גילו במצווה, הרי הוא מצווה כשאר כל האנשים? הגמרא אומרת שבן גילו נוטל אחד משישים מחוליו, והיה מקום לחשוב שיהיה פטור מביקור חולים, משום שנוטל חלק ממחלתו של החולה וממילא מסתכן בלחלות.³ הגמרא לומדת מן הפסוק הנ"ל שגם בן גילו מצווה במצוות ביקור חולים, למרות שנוטל אחד משישים ממחלתו של החולה.

לסיכום, ההבנה הראשונית בגמרא היא, שכאשר אדם מסכן עצמו - אפילו בסיכון מינורי, היה מקום לפטור אותו ממצוות ביקור חולים, ובאה התורה ומלמדת אותנו שלמרות הסיכון חייב האדם בקיום המצווה.

הגבול להסתכנות עבור קיום מצווה:

תלמוד בבלי מסכת כתובות עז, ב:

מכריז רבי יוחנן: הזהרו מזבובי של בעלי ראתן. רבי זירא לא הוה יתיב בזיקיה. רבי אלעזר לא עייל באהליה. רבי אמי ורבי אסי לא הוו אכלי מביעי דההיא מבואה. ר' יהושע בן לוי מיכרך בהו ועסיק בתורה. אמר אילת אהבים ויעלת חן (משלי ה, יט), אם חן מעלה על לומדיה אגוני לא מגנא!?

גמרא זו עוסקת בחולה הראתן - חולה אשר תסמיניו הם הפרשת נוזלים מעיניו ומנחיריו של החולה, נוזלת ריר מפיו, וריבוי זבובים הנמצאים בקרבת החולה.⁴

הקפידו חכמים על מספר הרחקות מהחולה: להימנע מהזבובים הנמצאים בקרבתו, לא לשבת באזורים שהרוח ממנו נשבה לכיוונם, לא להיכנס לאוהל, ולא לאכול אוכל שהגיע ממקום מגוריו.

לעומת רוב החכמים ר' יהושע בן לוי היה עולה ולומד תורה יחד עם חולי הראתן, ולא חשש כשאר החכמים להדבק, בטענה שהתורה תגן עליו.

נקודות העולות מגמרא זו:

1. נראה כי חכמים חוששים להדבקות מן חולה הראתן, ולכן הם מרחיקים ממנו הרחקות שונות אחרים. משמע כי חכמים היו מודעים ליכולת של החולים להדביק במחלתם, ועל כן קבעו כי אין להיות בקרבת חולה על מנת שלא להדבק ממנו. לדבריהם, אסור להתקרב כלל אל חולה הראתן.

2. ר' יהושע בן לוי גם חושש להדבקה מפני חולים, אך אומר שהתורה תגן עליו מפני הסכנה. במילים אחרות - ר' יהושע בן לוי סמך על הנס.

משתי גמרות אלו אפשר להתחיל להגדיר את גדר הסיכון לגבי מצוות ביקור חולים:

מהגמרא בבבא מציעא עולה שבסיכון לא גדול, כמו הסיכון בבן גילו שנוטל אחד משישים, יש לקיים את מצוות ביקור חולים למרות הפגיעה של האדם. מהגמרא בכתובות יוצא, כי במקרה של חולה הראתן שנחשב כחולה מסוכן ומדבק, יש להתרחק ממנו ואין להתקרב אליו כלל גם לצורך מצווה (כפי שפסקו

³ בנדרים לט, ב הגמרא מביאה נוסח אחר "נוטל אחד משישים מצער". אך מפשט הגמרא כאן מובן שמדובר שנוטל מחוליו ממש ולא מצער.

⁴ מפורש בהמשך בהגמרא תסמיניו של חולה הראתן.

רוב החכמים בגמרא - שיש להתרחק מחולה הראתן). שתי גמרות אלו הם שני קיצונים בשאלת סכנה במצוות ביקור חולים. יש לברר היכן עובר הגבול שעד אליו אפשר להסתכן על מנת לבקר חולים. בנוסף לגמרות הנ"ל אנו מוצאים מחלוקת אחרונים בשאלה זו - אם יש לבקר חולה מדבק אשר יש סיכון שהמבקר יידבק במחלה.

מתייחס הרמ"א בתשובותיו לחילוק הנ"ל:

כי מה שאומר שהוא חולי מתדבק כולו הבל ומי שלבו נוקפו אומר כן, כי השם יתעלה הוא המוחץ והרופא. ואם היה כדברי המשכיר בטל כל דיני ביקור חולים כי לא מצינו בשום מקום שחלקו בין חולי מתדבק לשאינו מתדבק חוץ מלענין בעל ראתן דאסרו לישב בצלו.⁵

וכן כותב ר' חיים בן ישראל בנבנשתי בספרו שיורי כנסת הגדולה: "מצות בקור חולים אין לחלק בין חולי המגפה לחולים אחרים זולת בבעלי ראתן".⁶

בניגוד לדעות הנ"ל מביא הרב אליעזר יהודה וולדנברג בספרו ציץ אליעזר דעה הפוכה:

אבל לעומת זה ראיתי גם בספר נפש כל חי להגר"ח פלאגי ז"ל בח"ב סי' מ"ט שכותב להשיג בזה על הרמ"א והכנה"ג בחריפות, ומביא מדברי הראשונים בזה, וכותב שאילו היו רואים הרמ"א והכנה"ג דברי הראשונים בזה לא היו כותבים כן דיש חיוב מצות בקור"ח בחולי המגפה כיוצא דמתדבק עיין שם.⁷

מצד אחד הרמ"א בתשובותיו וכן שיירי כנסת הגדולה, אומרים כי מכיוון שחכמים לא חילקו בין חולה מדבק לבין חולה שאינו מדבק (מלבד חולה הראתן), אז מצוות ביקור חולים מתקיימת גם בחולה מדבק.

כנגדם יוצא הגר"ח פלאגי בספרו נפש כל חי (כמובא בציץ אליעזר), ואומר שחכמים ציוו על מצוות ביקור חולים בחולה אשר איננו מסכן את המבקר, אך כאשר יש סכנה למבקר אסור לו לבקר את החולה.⁸

כפי שראינו בגמרות לעיל ובפסיקת האחרונים אפשר להגיע למסקנות הבאות: מגפת הקורונה נחשבת סיכון רק לאנשים מסוימים אשר בקבוצות סיכון, כגון אנשים בעלי מערכת חיסונית חלשה וכן אנשים שחולים במחלות כרוניות וכו'. אך שאר האנשים שאינם נמצאים בקבוצת סיכון אין הקורונה מהווה סיכון כה גדול להם.⁹ לכן כפי הנראה מהגמרא במסכת בבא מציעא, וע"פ פסיקת הרמ"א ושיירי כנה"ג נראה שיש להתיר לאדם מן השורה שאיננו בקבוצת סיכון, לקיים מצוות ביקור חולים בחולה קורונה משום שהסיכון שנוטל על עצמו איננו גדול.¹⁰

לעניין מגפת הקורונה וקיום מצוות "ואהבת לרעך כמוך" בביקור חולה בנגיף, אפשר להגיד שהמסקנה שהסקנו מהגמרות לעיל, שאפשר לבקר חולה גם כשיש סכנה הינה לפי דעות הרמ"א ושיירי כנסת הגדולה. אך ר' חיים פלאגי חולק, משום שאין מצוות ביקור חולים כלל בחולה מדבק.

⁵ שאלות ותשובות הרמ"א סימן כ'

⁶ שיורי כנה"ג י"ד סי' של"ה הגה"ט אות ב'

⁷ שו"ת ציץ אליעזר חלק ט סימן יז - קונ' רפואה בשבת פרק ה

⁸ וכך מסכם את המחלוקת הנ"ל הרב אליעזר מלמד בספרו פניני הלכה (פניני הלכה ספר ליקוטים ב' הלכות הצלת נפשות פרק י"א סעיף ה'): "נחלקו הפוסקים האם יש מצווה לבקר את מי שחולה במחלה, כאשר יש סיכון סביר שהמבקר את החולה יידבק ממחלתו. לדעת בעל "כנסת-הגדולה" מצווה לבקר, ואילו לדעת בעל ה"שולחן-גבוה" אסור לבקר".

⁹ ע"פ נתוני אתר ארגון הבריאות העולמי, האומר קבוצת הסיכון מנגיף הקורונה היא אנשים מעל גיל 60 ואנשים בעלי מחלות כרוניות ורק רפואי. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/coronavirus-disease-covid-19#:~:text=symptoms> אתר ארגון הבריאות העולמי.

¹⁰ זה ע"פ הנתונים הידועים על הקורונה, והשפעותיה על כלל הציבור שאיננו בקבוצת סיכון. במידה ויתגלה שהקורונה מסוכנת גם לכלל הציבור (גם מי שאינו בקבוצת סיכון), הרי אז אין ללמוד מהגמרא בבא מציעא לענייננו ויש לעיין מחדש בדיון זה. בשלב זה ההסתכלות היא מצד הסתכנות הפרט בלבד, סיכון הציבור ויחס אליו בקיום המצוות יידון בהמשך.

סיכון כללי עבור קיום המצווה

עד כה עסקנו בקיום המצווה במקרה והיחיד מסתכן. כעת נעסוק בהיבט שונה על הקורונה והוא ההיבט הציבורי.

ההסתכנות בהידבקות במחלת הקורונה איננה רק סיכון אישי שהאדם לוקח על עצמו, אלא יש לה סיכון נרחב יותר-סיכון ציבורי.

נגיף הקורונה הינו נגיף העובר במהירות ובקלות בין אנשים ועל כן הנגיף בעל יכולת להתפרצות והתרבות בצורה בלתי מבוקרת. אדם שנדבק בקורונה יכול בקלות להדביק את המעגל הקרוב אליו גם בקורונה, והם ידביקו אנשים אחרים וכן הלאה.

על כן בעיון דיני מגפת הקורונה יש לקחת בחשבון גם את הסיכון של הכלל כשאדם נחשף לחולה קורונה.

הדרך להתנהלות בשעת מגיפה:

הגמרא בפרק הכונס (מסכת בבא קמא ס' עמוד ב') מביאה דרך התמודדות עם מגיפה. נעיין בסוגיה זו ודרכה נלמד תובנות ודרכי התמודדות עם מגפת הקורונה.

ת"ר דבר בעיר כנס רגליך שנאמר ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר ואומר (ישעיהו כו, כ) לך עמי בא בחדריך וסגור דלתיך בעדך ואומר (דברים לב, כה) מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה.

כבר בימי הגמרא אנו רואים את מושג הבידוד על מנת למגר את המגיפה, שעל ידי בידוד האנשים המגפה לא תוכל להמשיך להתפשט אלא היא תלך ותעלם. המהרש"א בחידושי אגדות שם:

דבר בעיר כנס רגליך כו'. נראה לומר דלא בא לומר לאפוקי שלא יפזר רגליו... דהא ודאי בדבר בעיר נמי טוב לפזר רגליו ולהמלט על נפשו. אלא דהכי פירושו: כל זמן שאינו מפזר רגליו מן העיר, יכנס רגליו לביתו ולא יצא ברחובות.

מבאר לנו המהרש"א שאין הגמרא התכוונה שאדם לא יצא מן העיר ויתרחק מהאזור הנגוע בדבר, אלא דברי הגמרא נאמרו במקרה ואדם נשאר בעיר ואז צריך להיכנס לבידוד על מנת למגר את מגפת הדבר.

גמרא נוספת במסכת תענית (כא, ב) שאפשר ללמוד ממנה על דרך הפעולה שהורו חכמים בשעת מגיפה:

אמרו ליה לשמואל: איכא מותנא בי חוזאי! גזר תעניתא. אמרו ליה: והא מרחק? אמר: ליכא מעברא הכא דפסיק ליה?... שאני התם כיון דאיכא שיירתא, דלווי ואתיא בהדיה.

הגמרא אומרת לנו ששמואל גזר תענית כאשר שמע שיש דבר במקום המכונה בית חוזאי. שאלו את שמואל הרי בית חוזאי הינו מקום רחוק ממנו, מדוע אתה גוזר תענית הרי אין סכנה? ענה להם שמואל: וכי יש דברים שמפסיקים בין בית חוזאי למקומינו? כלומר, אין מה שמונע מן הדבר להגיע אלינו. ממשכה הגמרא ומדייקת לנו את דברי שמואל - שהיו שיירות מבית חוזאי למקומו של שמואל, ומשום כך גזר שמואל תענית במקומו, שיש קשר מסחרי ומעבר של אנשים בין שני המקומות. וכך תופץ המגיפה גם למקומו של שמואל ולכן גזר תענית.

נקודות העולות מן הגמרא:

1. שמואל הבין שהמגיפה יכולה להתפשט באמצעות אנשים העוברים ממקום למקום, והבין שגם מקומו נמצא בסכנה למרות המרחק, ועל כך גזר תענית. כלומר, שמואל הבין שמגיפה יכולה לעבור מאדם לרעהו, ושהדרך למנוע ממגיפה להתפשט היא ע"י בידוד האנשים אחד מן השני שלא תהיה התפשטות המחלה.

2. נראה מדברי שמואל, שכבר בזמנם הבינו שבשביל למנוע ממגיפה להתפשט, יש לבודד את המקום/האנשים שיד המגיפה מגעת בהם.

לעניין מגפת הקורונה, כפי שראינו מהסוגיות במסכת בבא קמא ובמסכת תענית, דרכי הפעולה שיש לנהוג על מנת למגר מגיפה הם בידוד המקומות/האנשים שבהם יד המגיפה מגעת משאר המקומות הבריאים, או בידוד כללי - כלומר שכל אדם יבודד וירחיק עצמו מן המגיפה. כעת נלמד שאין אדם רשאי לסכן את חייו (להסתכן במוות) וכן חיי אחרים על מנת לקיים מצוות.

חשיבות חיי אדם מנגד לקיום המצוות:

הגמרא במסכת יומא פה, ב מבררת מקור מן התורה שיש לחלל שבת עבור פיקוח נפש:

מניין לפקוח נפש שדוחה את השבת... אמר שמואל אי הואי התם הוה אמינא דידי עדיפא מדידהו, וחי בהם ולא שימות בהם (ויקרא פרק י"ח, פסוק ה'). אמר רבא לכולהו אית להו פירכא בר מדשמואל דלית ליה פירכא.

כותב רש"י שם (ד"ה "דשמואל לית ליה פירכא") - "אשר יעשה האדם המצות שיחיה בהם ודאי ולא שיבא בעשייתה לידי ספק מיתה אלמא מחללין על הספק".

מגמרא זו אנו למדים שאין חובת קיום המצוות גובר על חשיבות חיי אדם - אין חיי האדם נדחים עבור קיום מצוות.¹¹ לכן במקרה שקיום המצווה מלווה בסיכון חיי אדם - סכנת מוות בעלת הסתברות גבוהה, המצווה נדחית משום חיי האדם.

הגמרא ביומא עסקה בחיי אדם יחיד מול קיום מצווה של אדם יחיד, על אחת כמה וכמה שמדובר פה על קיום של מצווה של יחיד (כגון ביקור חולים) מול חייהם של רבים, המצווה תדחה משום חיי הרבים.

בשעת מגיפה כשיש סכנה ציבורית ופגיעה נרחבת בכלל, הורו לנו חכמים לנקוט אמצעי זהירות על מנת למגר את המגיפה ולמעט את פגיעתה בציבור (כנלמד בגמרות בבבא קמא ותענית), ואסור לאדם לקיים מצוות שמסכנות את חיי הציבור בשעת המגיפה (כפי שעלה בגמרא ביומא).

לכן בזמננו בשעת קיום מגפת הקורונה אסור לאדם לקיים מצוות "ואהבת לרעך כמוך" אם היא גורמת סיכון ציבורי (במיוחד לחיי אנשים בקבוצות סיכון).

וכן נראה הדברים הנ"ל בדברי ערוך השולחן:

וכן יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה כי סכנתא חמירא מאיסורא ולכן אסור לילך בכל מקום סכנה... עוד כתבו שיש לברוח מן העיר כשיש מגפה בעיר ח"ו ויש לצאת מן העיר בתחלת המגפה ולא בסופה כיון שכבר נתחזקה המגפה ואולי דבזה אמרו חז"ל (ב"ק ס, ב) מגפה בעיר כנס רגליך רעב בעיר פזר רגליך ע"ש וכל אלו הדברים הם משום סכנה ושומר נפשו ירחק מזה ואסור לסמוך על הנס או לסכן נפשו בכל כיוצא בזה ואין לילך באמצע הרחוב בעת הדבר רח"ל.¹²

כן אנו רואים שפוסק ערוך השולחן כפי המוסק מן הגמרא - "חמירא סכנתא מאיסורא" - שיש סיכון ממשי לחיי אדם אם יקיים מצווה, אז אין הוא צריך לקיים את המצווה ולהסתכן, אלא עליו להישמר מן הסכנה ולא לקיים את המצווה. ועוד פוסק שיש להרחיק מן המגיפה ולבודד עצמו ממנה, כפי שהורו ונהגו בגמרא.

סיכום

במציאות שאנו נמצאים כיום שמגפת הקורונה קיימת בעולם, נשאלת השאלה האם יש לאדם אפשרות לקיים מצוות "ואהבת לרעך כמוך" בעת קורונה?

¹¹ מלבד שלושת מצוות החמורות-גילוי עריות, שפיכות דמים ועבודה זרה שבהם כן נדחים חיי האדם עבור מצוות אלו-על האדם למות ולא לעבור על מצוות אלו.

¹² ערוך השולחן יו"ד קטז יב.

תחילה ניתחנו את מצוות ביקור חולים על מנת שנוכל ללמוד ממנה על שאלה זו. במצוות ביקור חולים מצינו את שני צידי המתנס - מקרה שאדם מבקר חולה בן גילו, ונוטל אחד משישים ממחלתו של החולה, כלומר נפגע בצורה מועטת בעקבות קיום מצוות ביקור חולים, אך עדיין יש עליו חיוב קיום המצווה. ומאידך ראינו את סוגית חולה הראתן שבו חכמים נמנעים ומתרחקים מחולה הראתן, ממילא גם אין בו מצוות ביקור חולים כי הנזק שיוסב לאדם המבקר יהיה גדול. וכן ראינו את מחלוקת האחרונים אשר עוסקת בגמרות אלו.

לאחר מכן עיינו בגמרות העוסקות בענייני מגיפה, וראינו את דרכי ההתמודדות שנהגו חכמים בשעת מגיפה - שעיקרם היא הרחקה פיזית וחציצה בין המחלה לשאר העולם. וכן ראינו שאסור לסכן חיי אדם בשביל לקיים מצוות.

על כן לעניין מגפת הקורונה מספר מסקנות העולות ממאמר זה:

1. רשאי אדם לקחת סיכון פרטי בקורונה ולקיים מצוות "ואהבת לרעך כמוך", משום שהסיכון לאדם מן השורה שאיננו בקבוצת סיכון הוא סיכון מאוד קטן (כפי שנלמד ממסכת בבא מציעא).¹³ כלומר אדם שמוכן לסכן עצמו עבור קיום מצוות, עליו לדאוג שהסיכון פרטי ואיננו הופך את הסיכון לכללי. למעשה צריך להכניס עצמו לבידוד ולא להמשיך את חייו כרגיל על מנת לא להדביק אחרים ולהפיץ את הקורונה.¹⁴

2. ברגע שהסיכון הופך כללי אסור לאדם לקיים את מצוות "ואהבת לרעך כמוך". לכן בכל מקרה שבו אדם יקיים את מצוות "ואהבת לרעך כמוך" וע"י קיום המצווה יש חשש של הפצה של הקורונה בציבור וסיכון חיי אדם אסור לקיים את המצווה.

¹³ מדובר כאן על אדם רגיל מן השורה אשר הקורונה מהווה לו סיכון קטן, אך אם האדם הוא בקבוצת סיכון אזי הסיכון הנשקף לו מן הקורונה הוא רב יותר וגובל אף במוות. ולכן לאדם כזה אין היתר לסכן עצמו בשביל לקיים מצוות "ואהבת לרעך כמוך".

¹⁴ וזה לדעת הרמ"א והכנסת הגדולה שיש מצוות ביקור חולים גם בחולה במחלה מדבקת, ולא לדעת ר' חיים פלאגי שאומר שאין מצוות ביקור חולים בחולה מדבק כמובא לעיל בסוף פרק סיכון פרטי עבור קיום מצוות ביקור חולים.